

БЪЛГАРСКО ДИАЛЕКТНО СЛОВООБРАЗУВАНЕ

Лиляна Василева

Въпросът за мястото на словообразуването сред останалите лингвистични дисциплини доскоро беше дискуссионен. Според едни автори то трябва да се разглежда в границите на морфологията (Андрейчин 1944, Маслов 1956, Стоянов 1980, Граматика 1983 и др.), според други в лексикологията (Щерба 1968, Левковская 1962 и др.). От средата на 50-те години съществува традиция в славянските описателни граматики разглеждането на словообразуването да се извършва самостоятелно, отделно от морфологията. Успоредно с това се отчитат тесните му връзки с другите езикови равнища. Словообразуването като цяло може и трябва да се изучава и в плана на съдържанието (във връзка с лексикологията), и в плана на изразяването (във връзка с морфологията).

Приемайки, че словообразуването е самостоятелно езиково равнище, тип лексикална морфология (Докулил 1962), на преден план се поставя въпросът за установяване на системността в деривационните процеси и явления, т.е. огромният лексикален материал се организира въз основа на закономерности, които по своята последователност наподобяват морфологичните. В своята теория М. Докулил определя 12 значими словообразователни категории, чрез които систематизира огромния лексикален материал, характерен за всеки език.

За пръв път в българското диалектно словообразуване функционалният анализ е приложен от Иван Кочев (Кочев 1971), който изследва три различни по тип български говора – мизийски, подбалкански и западнобългарски, което дава възможност да се получи относително цялостна и пълна представа за диалектните категории и типове при словообразуването на съществителните имена. Кочев превежда на български термините от теорията на Докулил, на места ги доуточнява, а с оглед на богатия конкретен материал от трите селища се оформят 12 словообразователни категории (Имена за производители на действие (*nomina agentis*), Имена за вършители на действие (*nomina actoris*), Имена за носители на определени черти, свойства (*nomina attributiva*), Имена за носители на субстанциално отношение, Имена на средства за действие (*nomina instrumenti*), Имена за места (*nomina loci*), Имена за действия и за резултати от действия (*nomina actionis et nomina resultativa*), Събирателни и единични имена (*nomina collectiva et singulativa*), Умалителни и хипокористични имена. Названия за малки същества и същности (*deminutiva et meliorativa*), Увеличителни и неодобрителни имена (*nomina augmentative et peiorativa*), Двоични (чифни) имена (*nomina mota*), Префиксни образувания) с множество словообразователни типове. Най-важният извод от изследването е, че трите диалекта от различен тип не се различават помежду си по отношение на категориите и типовете, т.е. българските диалекти са единни и по отношение на словообразователните си възможности и системи.

В следващите години редица диалектолози са прилагали в изследванията си теорията на Докулил и са анализирали материал върху цялото български езиково землище от различни словообразователни категории.

Проблемът за агентивните имена в българските диалекти е разработен от М. Тетовска-Троева (Тетовска-Троева 1988). Предмет на изследване са само имената за лица с отглаголна мотивираща основа. Авторката съпоставя диалектните словообразователни типове с книжовните, разкрива словообразователните взаимоотношения между категориите, като изнася случаи на преливност между тях. Троева въвежда още една единица в словообразователната система на категорията *nomina agentis* – словообразователния подтип, който обединява названията за лица

според модификациите на процесуалното ономасиологично отношение, а също така и според характера на извършваното от лицето действие.

В основата на словообразователната категория имена за вършители на действие (*nomina actoris*) лежи ономасиологичната категория за носител на предметно отношение. Ономасиологичната база е проста – назовават се преди всичко лица и рядко някои болести и растения. Диалектни формации от тази категория (само имена за лица) са анализирани в труда на М. Тетовска-Троева „Десубстантивни деятелни имена в българските говори *Nomina actoris*” (Тетовска-Троева 1992). Тя анализира всички словообразователни типове, които се откриват при деятелните имена с мотивираща субстантивно основа. Представя не само общобългарските словообразователни средства, но специфичните за даден диалект форманти.

Словообразователната категория Имена за носители на определени черти, свойства (*nomina attributive*) е обект на изследване в дисертационния труд на Ел. Кяева (Кяева 1994). Ономасиологичната база на категорията е изключително широка – назовават се лица, животни, растения, предмети, места, отвлечени понятия. Авторката описва словообразователните типове, като изнася основните словообразователни елементи, съставлящи словообразователния инвентар; посочва обхвата най-отделните словообразователни типове и разкрива избирателността на мотивиращите основи по отношение на суфиксите; извършва съпоставка между словообразователните типове в диалектите и в книжовния език.

Специално на атрибутивните имена за лица е посветена студията на Тетовска-Троева „Атрибутивни имена за лица в българските говори от Македония” (Тетовска-Троева 1996).

Елена Кяева изследва и съществителните имена за качества (*nomina essendi*) в българските говори (Кяева 1996). Те имат общо словообразователно значение 'отвлечен признак, свойство' за разлика от имената от категорията *nomina attributiva*, които са с общо словообразователно значение 'носител на свойство'. Авторката посочва, че за *nomina essendi* е характерен транспозиционният тип деривация, при който новите названия възникват чрез преминаване на една част на речта в друга без изменение на основното значение, а с промяна на синтактичната функция. Имената за свойства се образуват главно от мотивиращи основи на качествени прилагателни имена. От изнесен материал се вижда, че имената на качества, свойства са характерни не само за книжовния български език, те показват богатите словообразователни възможности на диалектите не само при конкретните, но и при образуването на абстрактни формации.

Словообразователната категория Имена на средства за действие (*nomina instrumenti*) е обект на изследване в работата на З. Барболова „Словообразователната категория *nomina instrumentiv* българските народни говори (формации с девербална основа)” (Барболова 1989). Ономасиологичната база на категорията *nomina instrumenti* включва широк кръг понятийни класове – машини, апарати, материали, тъкани, пособия, оръдия за производство, сечива, растения, т.е. това са средства за нещо. Ономасиологичната категория за целенасоченост обединява названията от категорията. Барболова анализира само тези от тях, които са с девербална мотивираща основа, проследява и случаите на преливност с други словообразователни категории.

Имената за действия в българските говори са анализирани от Ел. Кяева (Кяева 2010). Авторката представя материал от цялата българска езикова територия; анализира прозрачните от синхронно гледище облици, съпоставя ги с книжовните формации и показва богатството на категорията в българските диалекти; посочва и конкуренцията на суфиксите при оформянето на акционните названия.

Словообразователната категория Имена за места (*nomina loci*) е една от основните категории в славянските езици. Локалните названия в българските говори са предмет на изследване в разработката на Елена Кяева „Диалектно богатство 2. Имена за места в българските диалекти. *Nomina loci*” (Кяева 2011). Предмет на изследване са имената за места, образувани с основи от съществителни и глаголи. Независимо от привидната пъстрота на локалните формации, обединяващо при имената от категорията е целенасочеността – изразена експлицитно при девербалните облици и имплицитна при десубстантивните. Авторката използва и понятието словообразователен модел, поради комплексния характер на словообразователната категория. При десубстантивните имена за места Кяева обособява и словообразователни подтипове, в които се вземат предвид модификациите на словообразователните отношения.

Сложните съществителни имена в българските говори анализира словообразователно Л. Василева (Домусчиева 1993). Названията са разпределени в седем словообразователни категории (*nomina agentis*, *nomina actoris*, *nomina attributive*, *nomina loci*, *nomina actionis et resultativa*, *nomina instrumenti* и имена за онсителни на субстанциално отношение). Композитите се разпределят в множество словообразователни типове във всяка словообразователна категория. Представя се сложната мотивираща база на названията, посочва се комплексния словообразователен формант (мястото на опорните компоненти на сложните думи, съединителните гласни, суфиксите), извършва се съпоставка с композитите в книжовния език.

Освен структурно-функционален анализ (по словообразователни категории и типове) е извършен и сравнителен компонентен анализ на диалектните и старобългарските сложни съществителни. Изводът, който се налага от богатия диалектен материал, е, че сложните съществителни са характерна категория имена не само за книжовния език, а и за неговите диалекти в хилядолетната им история.

Книгата „Български словно богатство. Словообразователни хетероними в българските говори” (Василева 2009) представя първото съпоставително изследване на лексикалното и словообразователно богатство и разнообразие на сложните и съответстващите им прости съществителни имена в народните говори. Диалектните композити, назоваващи едно понятие, се обособяват в отделни хетеронимни групи и се разглеждат в съпоставка със съответстващите им по значение и форма прости названия. Разкрива се словообразователната конкуренция на всички равнища – конкуренция по място на опорните елементи на композитите (резултат от промяна на позицията им), конкуренция на суфиксите при сложните хетероними и при простите им съответници; конкуренция при мотивиращите единици (преснопита – пресничан, преснец, пресница, пресниче), конкуренция между словообразователните категории.

Василева предлага и ясни графични схеми, които ориентират читателя в сложните взаимоотношения на словообразователна конкуренция. В изследването се представят и несъпоставимите хетероними, като по този начин се изнася целият лексикален материал за хетеронимните групи.

Тук представих само основните, обемни и значими разработки на словообразователни категории при образуването на съществителни имена в българските диалекти. Десетки, а и стотици статии и бележки, посветени на отделни словообразователни проблеми остават извън този доклад. Но те са доказателство за създадената и утвърдена школа по българско диалектно словообразуване.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1944: Андрейчин, Л. Основна българска граматика. София, 1944.

Барболова 1989: Барболова, З. Словообразователната категория *nomina instrumenti* в българските народни говори (формации с девербална основа). София, 1989. Канд. дис.

Василева 2009: Василева, Л. Българско словно богатство. Словообразователни хетероними в българските говори. Изд. Мултипринт, София, 2009, 460 с.

Грамматика 1983: Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. II, БАН, София, 1983.

Докулил 1962: Dokulil, M. Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha, 1962.

Домусчиева 1993: Домусчиева, Л. Сложни съществителни имена в българските народни говори (Словообразуване). София, 1993, канд. дис.

Кочев 1971: Диалектни категории и типове при словообразуването на съществителното име (Съпоставително изследване върху материал от три български говора). – В: Известия на Института за български език, Т. XX, 1971, с. 107-185.

Кяева 1994: Имена за носители на определени черти (свойства) в българските говори. *Nomina attributive*. София, 1994, канд. дис.

Кяева 1996: Словообразователната категория именап за качества (*Nomina essendi*) в българските говори в Македония (Съпоставително изследване). – В: Лингвистични студии за Македония. София, с. 453-476.

Кяева 2010: Диалектно богатство. Названия за действия (*nomina actionis*) в българските диалекти. София, 2010.

Кяева 2011: Диалектно богатство 2. Имена за места в българските диалекти. *Nomina loci*. София, 2011.

Левковская 1962: Левковская, К. А. Лексикология немецкого языка. Москва, 1962.

Маслов 1956: Маслов, Ю. Очерк болгарской грамматики. Москва, 1956.

Стоянов 1980: Стоянов, Ст. Грамматика на българския книжовен език. София, 1980.

Тетовска-Троева 1988: Отглаголни имена за лица в българските говори. *Nomina agentis*. София, 1988.

Тетовска-Троева 1992: Десубстантивни деятелни имена в българските говори. *Nomina actoris*. София, 1992.

Тетовска-Троева 1996: Атрибутивни имена за лица в българските говори от Македония. – В: Лингвистични студии за Македония. София, с. 382-452.

Щерба 1968: Щерба, Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Ленинград, 1968.